

Birtokos szerkezetek a korai kopt dialektusokban

Egedi Barbara

1 Bevezetés¹

Részletes mondattani vizsgálatok leginkább a kopt nyelv ún. szaidi dialektusáról készültek. A 7. századi arab hódítás előtti időszakban ugyanis ez a nyelvváltozat számított az írott regiszterek szupraregionális, irodalmi nyelvjárásának. Ennek megfelelően a rendelkezésünkre álló források túlnyomó többsége is ebből a dialektusból származik. A kopt dialektológiai kutatások figyelme elsősorban a szabályos hangmegfelelések és ehhez kapcsolódó morfológiai változatok kimutatására koncentrál, mivel mondattani különbségek látszólag nemigen fedezhetők fel a nyelvváltozatok között. Azonban az itt bemutatott vizsgálat előzetes eredményei is világossá teszik, hogy a főnévi kifejezések belső szerkezetében elég jelentős variáció tapasztalható a dialektusok között. Erről a jelenségről viszont nem születtek eddig se leíró, se összefoglaló, vagy elemző munkák – ez alól talán csak a klasszikus bohairi dialektus képez kivételt.

A kopt nyelvjárások mindegyikére jellemző, hogy kétféle birtokos szerkezettel rendelkeznek. A két szerkezet eloszlását azonban eltérő szempontok szabályozzák a legfontosabb irodalmi dialektusokban. A szaidi dialektusban ez az eloszlás alapvetően szintaktikailag motivált, míg a klasszikus bohairi rendszerben a választást jelentéstani és lexikális tényezők befolyásolják. Az eddigi kutatások hiányosságai két tényezőtől fakadnak: egyrészt néhol komoly módszertani hibák tapasztalhatók az adatok feldolgozásában és összevetésében, másrészt több dialektusról, szórványos leíró megállapításokon túl, csak kevés vagy semmilyen információval nem szolgál a szakirodalom. A kérdés tisztázása érdekében tehát közvetlenül a forrásokhoz kell visszanyúlni, vagyis elsősorban az adatok kigyűjtése és rendszerezése szükséges egy összehasonlító dialektológiai vizsgálat megkezdéséhez.² Kutatásaim nem titkolt célja az is, hogy rávilágítson olyan mikro-szintaktikai eltérések létezésére, melyek a dialektusok egymáshoz való viszonyának tisztázásához is hozzájárulhatnak.

A tanulmány második részében a főbb kopt dialektusokat és kutatástörténetüket ismertetem. A harmadik szekcióban a szaidi dialektus birtokos szerkezeteit mutatom be részletesen, egyfajta kiindulópontként az összehasonlító vizsgálatához. A negyedik részben térek rá a többi dialektus tárgyalására, mely során egyrészt beszámolok a már ismert tényekről rámutatva az eddigi kutatások esetleges hiányosságaira, másrészt saját eredményeimet ismertetem.

2 A kopt dialektusokról

A kopt szövegekben az egyiptomi nyelv története során először válnak láthatóvá a területi nyelvváltozatok.³ A koptot megelőző három évezred óegyiptomi forrásai mindig az adott

¹ A tanulmány részben az OTKA 78074 sz. projektum támogatásával készült. Köszönettel tartozom továbbá a két névtelen lektornak, akik hasznos észrevételeikkel hozzájárultak a kézirat jelenlegi formájához, illetve bizonyos részletekben további tényezők megfontolására ösztönöztek.

² A folyamatban lévő kutatás részeredményei világossá tették, hogy a birtokos szerkezetek eloszlása egyes dialektusokban nem független a determináns rendszer sajátosságaitól, melynek kimerítő elemzése meghaladja e tanulmány kereteit. Az adatok kezelése során azonban természetesen ezt a jelenséget is figyelembe veszem.

³ A kopt nyelv az egyiptomi nyelv utolsó, a 3. és 11. század között használt nyelvszakasza, melyet az arab nyelv fokozatosan kiszorított. Holt nyelv, használata az egyházi liturgiára és a bohairi dialektusra korlátozódott.

korszak sztenderd nyelvváltozatában íródtak. A görög ábécén alapuló, alfabetikus, ún. kopt írásnak köszönhetően az egyiptomi szavak vokalizációja – a korábbi írásrendszerekkel ellentétben – közvetlenül hozzáférhetővé válik.⁴ A kopt nyelv jelentős görög jövevényszóréteggel is rendelkezik, szókincsének csaknem egyötödét görög eredetű lexémák alkotják, míg grammatikai rendszere csak igen csekély mértékben érintett a külső hatástól.⁵ A kopt nyelv kutatása tehát a nyelvi érintkezés, a kontaktus-nyelvészet szempontjából is rendkívül tanulságos lehet (vö. Egedi 2010b).

A kopt dialektusok egymáshoz való viszonya távolról sem tisztázott kérdés – sem nyelvészeti, sem földrajzi, sem történeti értelemben. Még a dialektusok pontos száma sem ismert az idioszinkretikus kéziratok miatt, továbbá az egyes dialektusokat lehatároló kritériumok elfogadásában sem teljes a konszenzus. A dialektusok megkülönböztetése, azonosítása alapvetően fonológiai alapon történik, mássalhangzós és magánhangzós izofónok lehatárolásával.⁶ Az így megállapított legfontosabb irodalmi dialektusok (és jelzetük) a következők: szaidi (S), bohairi (B), fajjúmi (F), közép-egyiptomi (M), akhmimi (A), és lükopoliszi (L) – ez utóbbi korábbi elnevezése szubakhmimi (A₂).

A 19. század második felében még csak az első három nagy dialektust különböztették meg (Stern 1880), mivel ezek a legjobban és a leghosszabban adatoltak. Walter Ewing Crum ma is alapvető szótárában (1939) öt dialektust dolgoz fel (S, B, F, A, A₂), míg a közép-egyiptomi (más néven mezokemik) dialektus bevezetése Paul Kahle monográfiájához (1954) kötődik. A 60-as években Rodolphe Kasser kiegészítéseket írt Crum szótárához, és ezt követően tanulmányaiban sorra mutatott ki újabb és újabb dialektusokat.⁷ A helyzet normalizálására egyfajta egyezmény született, melyet az ún. “Kasser-Funk Agreement” néven emleget a koptológia (Kasser 1990), egyúttal beismerve, hogy ez a megegyezés inkább csak a tudományos kommunikációt szolgálja, de nyelvészetileg nem elég pontos.

Egyes dialektusok adott korszakokban szupraregionális státusszal rendelkeztek, azaz közvetítőnyelvként szolgáltak a különböző helyi változatokat beszélő egyiptomiak között. Elsősorban a szaidi helyzete kitüntetett, mivel a kopt nyelv klasszikus korszakában ez a legelterjedtebb irodalmi dialektus. A többi helyi irodalmi dialektus a 6. századra nagyjából el is tűnik szem elől, ez alól kivételt csak a fajjúmi képez néhány évszázad erejéig, illetve a bohairi, amely az ezredforduló körül a kopt egyház hivatalos nyelve lett – azután hogy a kopt mint beszélt nyelv hanyatlani kezdett az arab javára. Természetesen a legnagyobb presztízsű szaidi dialektus is, a helyi változatokkal való folyamatos érintkezés miatt, számos interferencia jelét mutatja. Alább táblázatos formában összefoglaltam a fő irodalmi dialektusok jellemzőit, egyes források megjelölésével, ill. hivatkozásokkal néhány fontos szövegkiadásra.

---

⁴ A könnyebb követhetőség érdekében a kopt példákat latin betűs átírással közöltem.

⁵ Mondattani hatások csak igen nehezen fedezhetők fel, és kimutatásukhoz mindkét nyelv részletekbe menő ismerete szükséges. Kiváló példa erre Hasznos Andrea disszertációja (2009), amely egyes görög mondattípusok hatását vizsgálja a fordításirodalomban és az eredeti kopt fogalmazványokban.

⁶ A kopt dialektusokról átfogóan, kutatástörténeti és módszertani összefoglalóval Rodolphe Kasser szócikke tájékoztató (1991); l. még Kahle 1954: 193-278; Vergote 1973: 53-59; Worrell, 1934: 63-82, Aziz S. Atiya (ed.): *The Coptic Encyclopedia*. Vol. 8. *passim*. Ezen felül egy a morfo-szintaktikai részrendszerek összehasonlításán alapuló kvantitatív modellt nyújt Wolf-Peter Funk (1988, 1991)

⁷ Kasser (1964) 7 vagy 8 dialektust tart számon, Kasser (1966) 9 dialektust, Kasser (1973) pedig 15-öt. 1981-es tanulmányában azonban Kasser visszalép, és öt dialektust elhagyva, 10 nyelvjárás megkülönböztetését javasolja.

1. Táblázat: Fő dialektusok, dialektus-csoportok délről észak felé haladva

Dialektus	Leírás	Források
Akhmimi (A)	Thébai térség, főleg 4-5. század. Ezután a szaidi kiszorítja, de kollokviális változatként az 5. sz. után is jelen van (vö. nyomai a Thébából származó dokumentumokban (Nagel 1991:19))	Pl. <i>Példabeszédek</i> , 3-4. sz. [Publ. Böhlig 1958]
Lükopoliszi (L)	korábban: szub-akhmimi (A ₂) Egész déli régióra kiterjedt, az akhmimi térséget is magába foglalta. Problémás csoport: kétséges, hogy az idesorolt kéziratok mennyire alkotnak egy önálló dialektust ⇒ Legalább 4 alcsoportról szokás beszélni (L4, L5, L6, L*)	L4: manicheus korpusz L5: pl. Londoni <i>János evangélium</i> , 4. sz. [Publ. Thompson 1924] L6: gnosztikus szövegek (Nag Hammadi kódexek) L*: Kellis szövegek, 4. sz. [Publ. Gardner et al. 1999]
Szaidi (S)	szupraregionális irodalmi nyelvjárás, egész ország területén Eredete, lokalizálása: problematikus (izofónok északi és déli területtel is) De: thébai P dialektus ~ *pS	P: <i>Példabeszédek (Proverbs)</i> , P. Bodmer VI . 3. sz. [Publ. Kasser 1960]
Közép-egyiptomi / Mezoekemik (M)	4-5 századi kódexek Kahle (1954) óta külön dialektusként számon tartva	Codex Scheide [Publ. Schenke 1981], Codex Schøyen [Publ. Schenke 2001], stb. Preklasszikus: P. Mil. Copti V [Publ. Orlandi 1974]
Fajjúmi (F)	F7: nagyon korai, egyetlen kézirat F4: korai fajjúmi, 6. sz. előtti rövid szövegek, töredékek F5: klasszikus fajjúmi, 6-8/9. sz. (teljes anyag 80%-a)	F7: P. Hamb. Bil. 1. <i>ÓT részletek</i> , 3. sz. 2. fele! [Publ.: Diebner–Kasser 1989] F4: pl. Boud’hors 1998, Crum-Kenyon 1900
	Ún. „ <i>Middle Coptic major group</i> ”: F + M, W, V dialektusok; viszonyuk még nem teljesen tisztázott W: tipikus fajjúmi helyesírás, de M morfoszintaxis ⇒ “Crypto-Mesokemik” (Korábban V jelzetű, l. Kasser 1981:115) V4: dél-fajjúmi, fajjúmi lambdacizmus nélkül (F4 al-dialektusa?), erős szaidi hatással (csoport egészére is jellemző)	W: P. Mich 3521.[Publ.: Husselmann 1962] V4: P. Mich 3520. [Publ. Schenke –Kasser 2003]
Bohairi (B)	B74: paleo-bohairi, (B4 al-dialektusa?) B4: korai B, János evangéliuma + kisebb szövegek B5: klasszikus B, de: szövegek csak a 8. század után (ma is a hivatalos egyházi nyelv)	B74: P. Vat. copto 9. <i>kiadatlan</i> , 4. sz. [info: Kasser 1992; Kasser at al. 1992] B4: pl. P. Bodmer III [Publ. Kasser 1958]

A dialektusok nyelvészeti feldolgozottsága nagyon változó, természetesen a két kiemelt nyelvváltozaté a legjobb.⁸ Fontosnak tartom megjegyezni, hogy e két leginkább feldolgozott dialektus leírásai nem egykorú adatokkal dolgoznak. A klasszikus bohairi (B5) csak a 8. század utáni forrásokkal rendelkezik, míg a szaidi kutatások alapját rendszerint jóval korábbi szövegek szolgáltatják. Az akhmimi dialektusról is születtek nyelvtanok (Rösch 1909 és Till 1928), de ezek meglehetősen elavultak. A többi nyelvjárásra vonatkozólag csak a Kopt Enciklopédia 8. kötetének szócikkei (Atiya 1991), ill. az egyes kéziratok szövegkiadásainak előszavai, nyelvtani bevezetői adnak tájékoztatást. A feldolgozottság állapotát jól mutatja a fajjúmi esete, amely bár az egyik leghosszabban adatolt dialektus és forrásai változatos műfajokat fednek le, mégsem rendelkezik kielégítő nyelvtani összefoglalóval. (Némi eligazítást nyújt a klasszikus fajjúmi (F5) nyelvtani sajátosságairól Till (1930) rövid bevezetője.)⁹

3 Birtokos szerkezetek a szaidi dialektusban

A (szaidi) kopt főnevek kétféle birtokos szerkezetben kapcsolódhatnak össze, az összetevők sorrendje mindkét esetben ugyanaz: a birtokot egy a birtokos viszonyt jelölő morféma követi, majd a birtokos kifejezés következik. Az eltérés egyrészt az összekötő elemek különbségéből adódik, másrészt a két szerkezet is jellegzetes eloszlást mutat.

A példák alapján megfigyelhető, hogy a birtokos szerkezetet egy ^e*n-^lm*- elem köti össze (A *mintā*), kivéve, ha a birtok határozatlan névelővel (2), vagy mutató névelővel (3) áll, illetve ha valamely további kifejezéssel, módosítóval bővített (4); ezekben az esetekben az ^e*nte*- prepozíció jelenik meg az ^e*n-^lm*- helyett.¹⁰

A *mintā*

(1)	<i>p-šēre</i>	^e <i>m-p-noute</i>	[Jn 1,49]
	DEF.SG.M-fiú	POSS-DEF.SG.M-isten	
	‘az isten fia’		

B *mintā*

(2)	<i>ou-polis</i>	^e <i>nte-t-samaria</i>	[Jn 4,5]	
	INDF.SG-város	POSS-DEF.SG.F-Szamária		
	‘Szamária egy városa’			
(3)	<i>pei-šēre</i>	^e <i>nte-p-rōme</i>	[Jn 12,34]	
	DEM.SG.M-fiú	POSS-DEF.SG.M-ember		
	‘az embernek ez a fia’			
(4)	<i>p-sōtp</i>	<i>n-šēre</i>	^e <i>nte-p-noute</i>	[Jn 1,34]
	DEF.SG.M-kiválasztott	ATTR-fiú	POSS-DEF.SG.M-isten	
	‘az isten kiválasztott fia’			

⁸ Szaidi nyelvtanok: *inter alia* Till (1961a), Layton (2000), Reintges (2004); Bohairi dialektus: *inter alia* Mallon (1907), Shisha-Halevy (2007). Mindkettőre alapvető Stern (1880).

⁹ A korai fajjúmi (F4) kéziratok és szövegkiadásai listáját a koptológusok informálisan egymás között terjesztik. A fajjúmi determinánsok használatáról Shisha-Halevy bohairi tanulmánykötetének (2007) egy lábjegyzetben találtam érdekes utalásokat, ahol maga a szerző is csupán Wolf-Peter Funk személyes közlésére hivatkozhat.

¹⁰ Az A és B *mintā* elnevezést korábbi tanulmányaimban vezettem be az adatok könnyebb kezelése érdekében. A szaidi idézetek forrása lehetőség szerint ugyanaz a jó állapotú korpusz, az 5. századi PPalau Ribes Inv 183 jelzetű János evangélium kézirat (Quecke 1984). A (3) alatti példa kivétel ez alól, mert a szövegben nem találtam megfelelő adatot, így itt Horner (1911) szaidi Újszövetség kiadását használtam. A glosszázás a *Leipzig Glossing Rules* előírásait követi (www.eva.mpg.de/lingua/resources/glossing-rules.php). További példákhoz, lásd: Till 1961a: 66-67 §111-113; Layton 2000: 111-113 §147-148; Reintges 2004: 92-96 §3.1.4.

Számos kísérlet történt a kétféle szerkezet eloszlásának magyarázatára, és érdekes módon a fent ismertetett és a leíró hagyományban is megfogalmazott (Till 1961a: §113) világos disztribúció ellenére, a megközelítések egy része meglehetősen homályos szemantikai paraméterekkel operál. (Layton 2000: §§146-148, Shisha-Halevy 1986: 20-21) Ellenérveimet a jelentéstani megoszlás kapcsán máshol már részletesen bemutattam (Egedi 2005 és 2010a), így erre most szükségtelen kitérni. Természetesen elképzelhető, hogy a két minta elkülönülése szemantikai okokból indult meg egy korábbi nyelvszakaszban, de amikor a szaidi kopt megjelenik forrásainkban, a rendszer már nem fedi fel az előzmények nyomait. Történetileg csak az *A minta* vezethető vissza a korábbi egyiptomi birtokos szerkezetre, a *B minta* kialakulása nem tisztázott.¹¹ Az első századokra tehető ún. ókopt szövegekben és a 2. századi amúgy nagyon innovatív, kollokvialis Medinet Madi démotikus osztrakon-leletben nyomát sem találtam az *ente-* birtokosnak – igaz, ahogy ezt a zárt korpuszon végzett statisztikai vizsgálatom is mutatja (l. lejjebb), a *B minta* a klasszikus koptban sem gyakori.

A két minta eloszlását szintaktikai megközelítésben is tárgyalták. Chris Reintges (2004: 94) vélekedése szerint egyfajta határozottsági egyezés irányítja az eloszlást. Az *n-* összekötő elem abban az esetben szelektálódik, ha a birtok és a birtokos kifejezés egyezik a határozottságban/határozatlanságban, máskülönben az *nte-* kerül a helyére.¹² Ilyen egyezést azonban nem figyeltem meg, és hipotézise az adatok szintjén is könnyen cáfolható.

- (5) p-ran   n-ou-prophētēs   [Mt 10,41]
 DEF.SG.M-név   POSS-INDF.SG-próféta
 ‘Egy próféta neve’

Természetesen igaz, hogy egy (5) alatti típusnak megfelelő kifejezés szemantikai értelemben lehet határozatlan. Határozatlan birtokos jelenlétében ugyanis a főnévi szerkezet fejének referenciája nem feltétlenül azonosítható. Sok nyelvben tapasztaljuk mégis, hogy a birtokos szerkezet egésze morfoszintaktikailag lehet definit. Úgy tűnik, ez a jelenség, miszerint interpretációjukat tekintve határozatlan főnevek formailag határozott jelölést kaphatnak, a relációs főnevek kiváltsága (Lucas 2011).

Visszatérve kiinduló megfigyelésünkhöz, a szaidi birtokos szerkezetek eloszlása a következő szintaktikailag motivált szabállyal írható le. Minthogy az *A minta* kötelezően határozott, határozott névelővel áll, de nem kompatibilis bármiféle más determinánssal vagy módosítóval a birtokon. Az *A minta* tehát egyszerű határozott birtokot és szigorú szomszédosságot követel. A *B minta*, a történetileg fiatalabb konstrukció, alkalmazandó minden egyéb helyzetben. A két minta viszonya azonban nem szimmetrikus: a *B minta* esetében sem kizárt az egyszerű determináltság, így a (6) alatt illusztrált példa típusa is előállhat. A megszorítás tehát egyirányú, a két minta nem áll kiegyensúlyozott eloszlásban.

- (6) p^erro   ^ente-p-israēl   [Jn 12,13]
 DEF.SG.M-király   POSS-DEF.SG.M-Izrael
 ‘Izrael királya’

¹¹ Mindazonáltal történtek kísérletek az *ente-* korábbi előfordulásának és funkciójának kimutatására. Jan Borghouts (1980) újbíróalmi kollokvialis szövegekben vizsgálta meg a morféma eredetét. Leo Depuydt (2010) egy igen figyelemreméltó elmélete szerint pedig a *B minta* kialakulása az ún. birtokos névelő megjelenésével hozható összefüggésbe. Ezt követően ugyanis a határozatlan birtok melletti névmási birtokost egy PP bővítmény vezette be, ez a megoldás terjedt később át a lexikális birtokossal rendelkező szerkezetekre is.

¹² A latin betűkre átírt alakokban (*ente-* és *en-*) a felső indexben megjelenő „^e” egy jellegzetes kopt írásjellet kívánt visszaadni, ti. a betű feletti vízszintes vonást, amely az adott mássalhangzók szillabikus tulajdonságát, avagy egy schwa betoldását jelölte. Ezt azonban a nyelvtani leírásokban nem tüntetik fel következetesen, illetve maguk a kopt szövegek is – dialektustól és regisztertől függően – elhagyják. Ennek megfelelően az írásmód jelen tanulmányban is ingadozni fog, de ez a különbség a helyesíráson túl semmi másra nem utal.

akhmimi dialektusban az ^ente- csak elszigetelt esetekben jelenik meg, ellenben kimutatható egy harmadik összekötő elem (^tn-) a birtokosok előtt. Ez utóbbi látszólag azokban az esetekben fordul elő, ahol a szaidi és szub-akhmimi dialektusokban szabályosan ^ente- áll.¹³

Walter Till leírásának ismertetése után nem kétséges, hogy a pontos részletek feltárásához és megértéséhez egy sokkal alaposabb, szövegközpontú vizsgálatra van szükség. A következőkben ennek a munkának mutatom be az első eredményeit, előre bocsátva, hogy az adatokhoz való hozzáférésem néhol még korlátozott volt, így a feldolgozás mértéke sem lesz egyenletes.

AKHMIMI

Az akhmimi az egyetlen dialektus, amelynek adatait jelen kézirat lezárásakor még nem dolgoztam fel. Ezt a nyelvjárást csak azért érintem, mert a szaidi és bohairi dialektusokon kívül egyedül erről a változatról készültek összefoglaló grammatikák, így lehet némi reményünk a tájékozódásra. Sajnos a birtokos szerkezetekre igen kevés utalás történik, ráadásul a két releváns monográfia állításai ellentmondanak egymásnak.

Friedrich Rösch (1909: §73) szerint az akhmimi birtokos olyan, mint a bohairi, vagyis csak az ^ente- összekötő elem használatos. Ez az állítás azonban önmagában is megkérdőjelezhető, mert a bohairi viszonylag komplex rendszerében szoros összefüggés van a determináns-választás és a birtokos szerkezetben megjelenő összekötő elem között (l. lejjebb), az akhmimiben viszont nem különböztethető meg két névelősor.

Walter Till (1928: §85) ezzel szemben azt állítja, hogy ebben a dialektusban az ^ente- ritka, és valójában csak egyetlen szöveg jellegzetessége („Illés apokalipszise” Steindorff 1899).¹⁴ Till (1928: §86) megállapítja, hogy a birtokos előtt alkalomadtán a ^tn- prepozíció áll, ha a régensnek egyéb bővítője is van, vagyis a ^tn- akkor jelenik meg, amikor más dialektusokban az ^ente-, csak valamivel ritkábban. Ez a megfigyelés egy sajátos, csak erre a nyelvjárára jellemző eloszlást sejtet, amelynek feltárásához szisztematikus vizsgálat szükséges. A választott mintaszöveg (lásd 1. táblázat) szövegkiadásában sajnos index sem segíti a kézi keresést, így az ebben a nyelvjárásban végzett adatgyűjtésem egyelőre nem kielemezhető.

LÜKOPOLISZI / SZUBAKHMIMI

A lükopoliszi dialektusról nem született összefoglaló monográfia, de az elmúlt évtizedek kutatásai alapján egy elég sokszínű, sokszor jelentős különbségekkel bíró változatokat is magában foglaló dialektuscsoporttal állunk szemben. Walter Till akhmimi nyelvтанában (1928: §85) egy furcsa megfigyelést fogalmaz meg, miszerint az ^ente- a szubakhmimi dialektusban gyakoribb, mint az akhmimiben, főképp, ha a birtokos kifejezés *p-noute* ‘az isten’. A három példában azonban, amit ennek illusztrálására idéz, határozatlan, vagy bővített birtok szerepel, ezekben a speciális környezetben pedig a szaidiban is ^ente- állna. Nem valószínű tehát, hogy a morféma megjelenését egyedi lexikális tulajdonság motiválná.

Egy a lükopoliszi dialektusban fennmaradt 4. századi *János evangélium* kézirat (ún. Londoni János evangélium) több szempontból is kiváló tesztkorpusznak bizonyult a birtokos szerkezetek eloszlásának vizsgálatához. Bár jó néhány kitöréssel kell számolnunk, a majdnem teljes evangéliumi verzió (2,12-től 3,21-ig és 4,5-től 20,27-ig) kiváló szövegkiadása részletes indexet is tartalmaz (Thompson 1924), így könnyen kikereshető az ^ente- összes előfordulása a

¹³ A közép-egyiptomi (mezokemik) dialektust Till nyelvтанa még a 2. kiadásban sem tárgyalja.

¹⁴ Megjegyzendő, hogy a Rösch nyelvтанában idézett egyetlen példa pontosan ebből a forrásból származik. Elképzelhető, hogy ő a birtokos szerkezet szempontjából csak ezt a szöveget vizsgálta meg, ez vezethetett a két nyelvтан közötti ellentmondáshoz.

szövegben. Ez a vizsgálat azt a jól ismert tényt igazolta, hogy a lükopoliszi dialektus morfoszintaktikailag meglehetősen közel áll a szaidihez. A birtokos szerkezetek eloszlása teljesen megegyezik az eddig tapasztaltakkal. Az *ente*- összesen 9 előfordulása ugyanazokban a szintaktikai környezetekben található, amelyeket az előző fejezetben a szaidi vonatkozásában megállapítottunk, három további esetben pedig „üres járatban” fut, vagyis a (6) alatt bemutatott típusba sorolható.¹⁵ A manicheus és gnosztikus szövegeket tartalmazó L4 és L6 korpuszt egyelőre nem állt módomban áttekinteni, de a Kellisben talált dokumentumok (L*) szövegkiadásában egy kommentár, ha röviden is, foglalkozik a kérdéssel, és megállapítja, hogy a két összekötő elem komplementer eloszlást mutat a határozott és határozatlan birtok szerint (Gardner et al. 1999: 260).

KÖZÉP-EGYIPTOMI

A közép-egyiptomi szövegeken végzett elemzésem során három kézírathoz fértem hozzá. A preklasszikus P. Mil. Copti V (Orlandi 1974) rendkívül töredékes volta miatt alkalmatlannak bizonyult bárminemű következtetés levonására. Két, a 4. és 5. századból származó, jó állapotú kódex azonban, melyek Máté evangéliumának egy-egy fordítását tartalmazzák, kiválóan alkalmasnak ítélték a vizsgálatához (Codex Scheide és Codex Schøyen, Schenke 1981 és 2001). Az összeolvasáshoz pedig a *Máté evangélium* egy korai szaidi változatát használtam (P. Bodmer XIX. Kasser 1962).

Habár a Közép-egyiptomi főnévi szerkezetek nyelvészeti igényű feldolgozása nem történt meg, Ariel Shisha-Halevy (1983: 317-318) megkísérel egy rövid elemzést nyújtani a Codex Scheide szövege alapján. Az eloszlás okát Shisha-Halevy ez esetben is szemantikai alapon ragadja meg. Saját megfigyeléseim a két kódexben azonban másra engednek következtetni: Az *A minta* használata teljesen szabályos, vagyis nincs a szaidira felállított szintaktikai szabályunknak ellentmondó példa. Mi több, míg a szaidi *Máté evangéliumban* találtam egy-két lehetséges kivételt, a közép-egyiptomi kódexek teljesen szabályosnak bizonyultak. Az *ente*- bőven előfordul egyszerű, határozott birtok mellett is, de ez – mint fentebb érveltem – nem mond ellent a felállított kritériumoknak. A megszorítások csak az *A minta* használatára vonatkoznak, a *B minta* pusztán stilisztikai variációként is feltűnhet. Ha a két közép-egyiptomi kódex esetlegesen nem egyezik (pl. Mt 23,15), az mindig a már említett predikatív használathoz köthető, és mint láttuk, ebben a környezetben a szaidi is ingadozást mutat.

BOHAIRI

A bohairi dialektusról viszonylag sokat tudunk, beleértve a főnévi szerkezeteket is, ami elsősorban Ariel Shisha Halevy munkáinak köszönhető (1994: 233-246; 2007: 430-447, lásd még Depuydt 1985). A bohairiben a birtokos szerkezetek disztribúciója elég bonyolultnak tűnik, és szoros összefüggést mutat egy szintén összetett determináns rendszerrel. Határozott névelő funkcióban eleve két sort (hagyományosan ún. *erős* és *gyenge* névelőket) különböztethetünk meg (8).¹⁶

¹⁵ A kutatás során egy további, az indexben nem feltüntetett példát is találtam a szövegben, ezért elképzelhető, hogy egy-két előfordulás még elkerülte a szövegkiadó figyelmét. A két birtokos minta aránya azonban egyértelműen megfelel a szaidiban is tapasztaltaknak.

¹⁶ A *p*- sor hehezetes variánsa szókezdő szonoránsok előtt jelenik meg. A „erős” névelőnek nevezett *pi*-sor általában más dialektusokban is megtalálható, csak egész más funkcióban: a szaidi dialektusban például vagy emfatikus használatban jelenik meg, vagy a mutató névelő fonetikailag redukált formájaként.

(8)		<i>Erős</i>	<i>Gyenge</i>
	S/m	pi-	p- / ph-
	S/f	ti-	t- / th-...
	Pl	ni-	nen- (*n-)

A névelők funkcióját abszolút használatban (azaz birtokos kifejezés nélkül) többen is tárgyalták (Polotsky1968: 243; Stern §227, Mallon 1907² §§42-44). E leírások alapján úgy tűnik, hogy míg a *pi*-sor individualizál, addig „gyenge” névelőt a generikus kifejezések, illetve az absztrakt, vagy egyedi nevek kapnak. Többes számban azonban mindenképpen *ni*-t találunk, a *nen*- csak a birtokos szerkezetben jelenik meg. Ez a névelőhasználat azonban variálódhat egyazon lexéma mellett akár egy szövegen vagy paragrafuson belül is, mind abszolút használatban, mind birtokos szerkezetekben (Depuydt 1985: 60-61 példákkal).

A birtokos szerkezet típusa határozza meg a determináns sorok közötti választást (Depuydt 1985: 51). Az ^e*n*- összekötő elem mindig a *p*-sort szelektálja, míg az ^e*nte*- összekötő elem rendszerint a *pi*-sorral jár együtt, bár olykor a {*p*-}...*nte*-... minta is előáll, viszont a *{*pi*-}...*n*-... soha. Az *A minta* vs. *B minta* sémákat nehéz, sőt, gyakorlatilag lehetetlen alkalmazni ebben a dialektusban, mert az eloszlást nyilvánvalóan más (is) szabályozza.

(9)	SÉMA		ELNEVEZÉS
	p-/t-/nen-	n- ...	~ <i>A minta</i> → { <i>p</i> -}... <i>n</i> -... minta
	pi/ti-/ni-	nte- ...	~ <i>B minta</i> → { <i>pi</i> -}... <i>nte</i> -... minta
	p-/t-	nte- ...	? <i>minta</i> → { <i>p</i> -}... <i>nte</i> -... minta

Mindenekelőtt fontos leszögezni, hogy a bohairiban is van egy a szaidihez hasonló szintaktikai megoszlás: határozatlan vagy bővített birtok esetén kizárólag a {*pi*-}...*nte*-... minta használható (~ *B minta*). Ez utóbbi használati köre azonban sokkal szélesebb, mint a szaidiban, mivel az *A mintának* kvázi megfelelő {*p*-}... *n*-... minta csak lexémák egy bizonyos csoportjával jelenik meg, méghozzá abban az esetben ha a birtok személyek vagy tárgyak lényegi részeit, attribútumait írja le (pl. testrészek, rokonságnevek, ill. olyan kifejezések, mint *név*, *életkor*, *lábnyom*, *beszéd*, stb.).¹⁷ Ezek az esetek nagyjából megfelelnek az elidegeníthetetlen birtok fogalmának, és tipológiai szempontból egyáltalán nem ritka, hogy egy nyelvben többféle birtokos szerkezet esetén ez a tulajdonság választja szét a stratégiákat (ún. „alienability split”, vö. Koptjevskaja-Tamm 2001: 965). Másrészt az érintett lexikális kategóriák megfelelnek az ún. inherensen relációs főnevek fogalmi típusának (Löbner 2011).

Nagyobb problémát jelent a harmadik, a {*p*-}...*nte*-... minta megléte és pontos szerepének megértése. Leo Depuydt (1985: 53) ezt a mintát egyenesen kivételesnek tekinti, de Ariel Shisha-Halevy ezzel nem ért egyet (2007: 440 n.54). Saját tapasztalatom is azt mutatja, hogy bár a másik két mintánál ritkább jelenség, a {*p*-}...*nte*-... minta határozottan adathozható. Shisha-Halevy (1994: 239, 2007: 440-441) meglátása szerint a szerkezet akkor áll elő, amikor az elidegeníthetetlen főnév valamilyen okból lazább kapcsolatban áll a birtokossal, illetve amikor az *nte*- fajtajelölő főnevet bővít. Feltehetően ez utóbbival arra utal, hogy a birtokként szereplő főnév a birtokos szerkezettől függetlenül, generikus olvasata miatt kapja a „gyenge” névelőt. Fontos még megjegyezni, hogy a minták egymáshoz való viszonya ebben a dialektusban sem szimmetrikus, a megszorítás egyirányú: a bohairi *A mintában* csak lexémák egy meghatározott csoportja fordulhat elő, de ugyanezeknek a lexémáknak a többsége a {*p*-}...*nte*-... mintában és/vagy a *B mintában* is előfordulhat.

E bonyolult eloszlás sejtésem szerint megragadható Sebastian Löbner (2011) modelljével a főnevek négyosztatú konceptuális típusairól. Eszerint a bohairi {*p*-} determináció az

¹⁷ A lexémák listájához és csoportosításához, lásd: Depuydt (1985: 61) és Shisha Halevy (2007: 436-438)

inherensen egyedi nevekkkel függ össze, míg az *A minta* az inherensen relációs főnevekkel alkalmazandó. Ez a modell egyszerre adna magyarázatot a két determináns sor és a három minta kombinációira. Az ingadozások pedig, azaz egyazon lexéma megjelenése többféle konstrukcióban, Löbner típus-váltás elméletével (*type-shifts*) ragadhatók meg. Ez a javaslat azonban csak az adatok sokkalta alaposabb rendszerezésével, illetve egy hosszú tesztelési folyamattal igazolható, ezért a feldolgozás jelen állapotában csupán a felvetés szintjén marad és jövőbeni kidolgozásra vár.

Nagyon fontos ezen a ponton kitérni egy alapvető módszertani problémára. Az eddig idézett munkák és elemzések megállapításai kizárólag késői kéziratokon alapszanak, Shisha-Halevy (2007) például egy 10. és egy 14. századból származó korpuszon dolgozik, vagyis mindeddig az ún. klasszikus bohairi (B5) nyelvjárási változat sajátosságait ismerhettük meg. Egy kontrasztív dialektológiai vizsgálat során azonban elvárható lenne viszonylag egykorú forrásokon dolgozni, legalábbis ha ezt a források megengedik. Ezzel a szemponttal azonban ritkán találkozunk a koptológiában. A bőséges klasszikus bohairi anyag mellett talán nem tűnt feltétlenül szükségesnek a korai kéziratok ilyen irányú feldolgozása, és a források drasztikusan alacsonyabb száma sem kedvezett a kutatásnak. Első ránézésre a korai (B4) nyelvváltozat valóban nem mutat számottevő eltéréseket, mégis elengedhetetlenek találtam szem előtt tartani azt a módszertani elgondolást, hogy lehetőleg egykorú szövegek összevetésével rajzoljam fel a dialektális változatosság térképét. Ennek megfelelően János evangéliumának egy 4. századi, korai bohairi kéziratát (P. Bodmer III. Kasser 1958) vizsgáltam meg alaposabban. A kézirat eleje nagyon töredékes, a szöveg tulajdonképpen csak a 4. fejezet közepétől folyamatos.¹⁸

A megegyező jelentéstani környezetek biztosításához és a gyorsabb, pontosabb feldolgozás kedvéért egy egyszerű, ámde következetes módszert alkalmaztam: a szaidi *János evangéliumban* korábban kigyűjtött birtokos szerkezetek *locus* szerinti megfelelőjét vizsgáltam meg a választott bohairi kéziratban. Ennek az eljárásnak az előnye a megbízható értelmezés, hátránya azonban, hogy nyilvánvalóan kevesebb adat áll elő, mint a szaidi korpuszban: a megfelelő helyeken ugyanis előfordul, hogy az adat hiányzik (kitört), illetve néhol másféle szerkesztésmóddal él a bohairi fordító. Természetesen fel kell tételeznünk, hogy további birtokos szerkezetek is lehetnek a szövegben, amelyek viszont a szaidiból hiányoznak. Ez utóbbi hamar nyilvánvalóvá vált a szöveg feldolgozása közben, mivel a bohairi verzió számos ponton preferálja a birtokos szerkezeti megoldást az attributív szerkezetek helyett (pl. Jn 12,13: *pálmáknak ágait* vs. *pálmaágakat ragadtak*). Megfigyeltem továbbá, hogy az eddig csak birtokos összekötő elemként jellemzett *nte-* prepozíciót ez a szöveg partitív funkcióban is használja, ami se a szaidire, se a klasszikus bohairire nem jellemző.¹⁹ A legfontosabb, és legmeglepőbb megfigyelésnek mégis az bizonyult, hogy a kéziratban feltűnően magas számban fordul elő az *nte-* összekötő elem, vagyis az *A mintának* megfelelő {p-}...n-... birtokos minta aránya jóval alacsonyabb, mint a klasszikus (B5)

¹⁸ B5 kontroll szövegnek a Horner-féle kiadást (1898) használtam, amely egy 1174-ből és több különböző 9. és 12-13. századból származó kézirat alapján készült.

¹⁹ Egyik névtelen lektorom megjegyezte, hogy például az angol *of* is szerepelhet partitív (és számos egyéb) konstrukcióban, és érdemes lenne megvizsgálni, hogy az *nte-* funkciói az *of* típusú elem funkcióinak valódi részhalmazát alkotják-e. A kisebb dialektusokban, mint amilyen az itt tárgyalt B4 is, valóban felmerülhet majd egy ilyen vizsgálat szükségessége: egyes változatok megőrizhették az *nte-* eredeti, *-nál/-nél* jelentésű használatát. A partitív funkció azért lepett meg, mert a klasszikus szövegekben legalább kétféle, egyéb prepozícióval kifejezett partitív szerkezeteket találunk. Másik lektorom felteszi a kérdést, mennyiben tekinthető az *nte-* prepozíciónak. Erre az etimológiai megfontolásokon túl egyrészt formai tulajdonságai utalnak: egy pre-nominális és egy pre-pronominális allomorffal is rendelkezik, ami a kopt előljárósók jellegzetes sajátja. Másrészt az *nte-*vel bevezetett kifejezés ténylegesen elszakítható az alaptagtól, ezt mutatják az olyan példák melyekben az ige és egyéb bővítményei ékelődnek a szerkezet két tagja közé (vö. Jn 4,39 a B4 kéziratban)

nyelvjárásban.²⁰ Az egész evangéliumi szövegben 26 előfordulást jegyeztem fel, ami összesen 16 lexémát érint, ezeket a 3. táblázatban tételesen is bemutatom, így megfigyelhető, milyen lexématípusok fordulnak elő ebben a szerkezetben.

3. Táblázat

A {p-}...n-... mintájú birtokos szerkezetek lexikális vizsgálata (P. Bod III)

Előfordulás	Lexéma	Jelentés	Ellenpélda	B5
5	<i>šeri</i>	vki fia	2	ugyanúgy (kivéve <i>a pusztulás fia</i> 17,12)
4	<i>ran</i>	név	-	ugyanúgy
2	<i>son</i>	fivér	-	ugyanúgy
2	<i>bal</i>	szem	-	ugyanúgy
2	<i>mathētēs</i>	tanítvány		ugyanúgy
2	<i>grog</i>	mag/utód	1	ugyanúgy
2	<i>ōou</i>	dicsőség	3	ugyanúgy
1	<i>šeri</i>	vki lánya	-	ugyanúgy
1	<i>sone</i>	nővér		ugyanúgy
1	<i>hēt</i>	szív	-	ugyanúgy
1	<i>čalauǧ</i>	láb		ugyanúgy
1	<i>bōk</i>	szolga		ugyanúgy
1	<i>arkhiereus</i>	főpap		1 pro, 1 contra
1	<i>saǧi</i>	beszéd/szó	2	1 pro, 1 contra
1	<i>agapē</i>	szeretet	-	1 contra (<i>ti-... nte-</i>)
1	<i>hoti</i>	félelem	1	ugyanúgy

A táblázatban gyakoriság szerint rendeztem a szavakat. Az „ellenpélda” címkéjű oszlopban feltüntetett számok azt jelzik, hogy hányszor fordult elő ugyanaz a lexéma más szerkezeti mintában, habár hasonló szintaktikai környezetben (ti. azonos határozottsági/referenciális feltételekkel). Jó látszik, hogy a 16 tételből ötre is igaz, hogy egyazon szövegen belül többféle birtokosban is szerepelt. Az is szembevetendő, hogy e szólista nem feleltethető meg egy konkrét szemantikai halmaznak, számos a táblázatban szereplőkkel rokon fogalmi típusba tartozó lexéma egyáltalán nem a {p-}...n-... mintájú birtokos mintában fordul elő. (A B4 szöveghelyeket összevetettem a klasszikus B5 verzió szerkezeteivel is, és nem meglepő módon jelentős egyezést találtam. Ezt a táblázat utolsó oszlopa szemlélteti.)

A (9)-ben felsorolt harmadik sémáról azt állítottuk, hogy a klasszikus bohairiben (B5) kifejezetten ritka, csaknem kivételes a használata. Ebben a korai bohairi szövegben viszont a {p-}...nte-... minták száma feltűnően magas: a 3. táblázatban listázott 26 eset elkülönítése után fennmaradt szerkezetek kb. 40%-ában tapasztalható. Összevetve ezeket a Horner szövegkiadásában szereplő klasszikus bohairi szövegek megfelelő helyeivel, világossá vált, hogy ezeknek a {p-}...nte-... mintába illeszkedő szerkezeteknek szinte mindegyike egy {p-}...n-... mintájú birtokosnak felel meg a későbbi B5 dialektusban (a megfelelést az alábbi példapár illusztrálja). Az érintett lexémák egyébként, melyek eszerint B4-ben a {p-}...nte-..., B5-ben pedig a {p-}...n-... mintában fordulnak elő, valamennyien relációs főnevek.

²⁰ Az összes birtokos szerkezethez viszonyítva a korai bohairi A minta aránya pont a fordítottja a saidiben tapasztaltaknak.

- (10) **p**-saġi   ^ˈ**n**te-ti-shimi   [Jn 4,39]   **B4**
 DEF.SG.M-beszéd   POSS-DEF.SG.F-asszony
 ‘az asszony beszéde’
- (11) **p**-saġi   ^ˈ**n**-ti-shimi   [Jn 4,39]   **B5**
 DEF.SG.M-beszéde   POSS-DEF.SG.F-asszony
 ‘az asszony beszéde’

Az eltérés egyazon dialektus időben elég távoli kéziratok között önmagában nem túlságosan meglepő. Annál inkább elgondolkodtató viszont az eltérés jellege, mivel a történeti evidenciák alapján az *n*te-t tartalmazó szerkezetek a fiatalabbak. Tipológiai és történeti nyelvészeti megfigyelések azt mutatják, hogy ha egy nyelvben az egymással vetekedő konstrukciónál a választást egyedi lexikális címkézések befolyásolják (akár formai akár jelentéstani címkék), akkor rendszerint az a régebbi és sok esetben visszaszoruló szerkezet, amelyik ezt a lexikális korlátozást mutatja. Hogyan lehet tehát az *n*te- birtokos használata sokkal előrehaladottabb ugyanannak a nyelvjárásnak egy 4. századi kéziratában, mint egy 10. századiban? Elképzelhető, és talán a legegyszerűbb válasz egy ilyen esetben, hogy ezek a bohairi változatok (B4 és B5) tulajdonképpen nincsenek egyenes ági rokonságban. Mindkettő forrása egy közös proto-bohairi dialektus lehet, de az egyes változatok a 4. századra már biztosan szétváltak – a B5 illetve közvetlen előzménye ellenben a 9. századig még nem adatolt.

Amennyiben viszont fenn kívánjuk tartani a közvetlen leszármazás elméletét a két ismert nyelvváltozat között, egy elég kivételesnek számító folyamatot kell rekonstruálnunk. Eszerint az *A minta* radikális lecsökkenése a megszorításoktól mentes *n*te- minták javára megindult ugyan, de egy adott ponton megállt, és visszafordult. Egyre több lexéma kezdett (természetesen csak az inherensen relációs főnevek) újra szisztematikusan a {p-}...n... mintában szerepelni. Ez az első hallásra furcsa terjedési irány nem teljesen elképzelhetetlen, ha a történeti tényeken kívül figyelembe vesszük a kontaktus-hatást is, azaz a presztizs-értékű szaidi dialektus erős befolyását a többi irodalmi nyelvjárásra. A szaidiban a szerkezetek 95%-a *A minta*, vagyis összekötő elemként az *n*- morféma szerepel. Természetesen a szaidiban az eloszlást más, egyértelműen mondattani szabályok motiválják, de a szerkezet pusztán gyakorisága elősegíthette a bohairi *A minta* felerősödését és megszilárdulását.

FAJJÚMI

Mint ahogy a 2. részben utaltam rá, a fajjúmi dialektus nyelvészeti feldolgozása meglehetősen hiányos. Walter Till fajjúmi chrestomathiájában (1930: 5) leszögezi hogy az ^ˈ*n*te- gyakori, akárcsak a bohairiban. Az ^ˈ*n*- összekötő elemmel idézett példái valójában szabályos jelzős szerkezetek, illetve szóösszetételek, melyek nem vesznek részt a vizsgált oppozícióban. Az általa tárgyalt források egyébiránt kizárólag klasszikus fajjúmi (F5) szövegek, és a jelen kutatáshoz a kicsit korábbi, F4 dialektus adatai lennének tanulságosak.

Szerencsére egy Crum és Kenyon (1900) által publikált korai fajjúmi (F4) töredék szintén János evangéliumának egy részletét tartalmazza (3,5-től 4,49-ig). Ugyan a kézirat még két teljes fejezetet sem ad ki, elég ép állapotban van, és meglehetősen sok birtokos szerkezet esik a szövegnek ebbe a szakaszába. Összesen 16 adatot tudtam megvizsgálni, és a típusok illetve a szerkezetek eloszlási aránya teljesen megfelelnek a B4 rendszernek, azaz némileg eltérnek a klasszikus bohairitól az arányosan magas számú {p-}...n... minta miatt.

W DIALEKTUS

Nem mindig vagyunk olyan szerencsések a szövegek állapotával kapcsolatban, mint a fenti fajúmi töredéknél. Az egyetlen kéziratból ismert W dialektus (P. Mich. 3521. Husselman 1962) szintén János evangéliumának egy 4. századi verzióját tartalmazza, és bár egy viszonylag hosszú szakasz maradt fenn (6,11-től 15,11-ig), a szöveg rendkívül töredékes. Összesen 18 adatot sikerült kinyernem (azaz nem sokkal többet, mint a fajúmi töredékből, ami alig két fejezetből állt), ebből kettő bizonytalan, így nem használható. A többi főnévi kifejezés esetében sem látszik mindig az egész szerkezet, néhol csak az összekötő elem, máshol a determináns típusa. Bizonyos mértékig azért mégis támaszkodhatunk a szövegkiadó rekonstrukcióira, hiszen a kitörések hossza is (ami az *n-* vs. *nte-* opozíciónál releváns különbség) alapul szolgált a kiegészítésekhez.

A W dialektusban tapasztalt eloszlás nagyjából megfelel a száidi és a közép-egyiptomi rendszernek. Az *nte-* összekötő elem mindössze egyszer fordul elő (Jn 7,37), akkor teljesen szabályosan és a száidi párhuzamszövegnek megfelelően, mivel a birtok itt jelzős szerkezetet alkot egy melléknévvel. Érdekes és egyedi vonást mutat azonban két adat, ezek szerint ebben a dialektusban a {*pi-*}...*n*... minta is előállhat, melyet még a bohairiban is kizártunk.²¹

5 Záró gondolatok és kutatási irányok

Összefoglalva tehát, minden dialektusról elmondható, hogy birtokos szerkezeteik eloszlása csak egy irányban megszorított, és a megszorítás mindig az *n-* összekötő elemet érinti. Azt is megállapítottuk, hogy a száidi példákon bemutatott szintaktikai megszorítás minden nyelvjárásban egyöntetűen érvényes. A különbség abból adódik, hogy egyes nyelvváltozatokban az *A minta* használata további, alapvetően lexikális korlátozások alá esik, ti. csak az ún. inherensen relációs főnevekkel jelenik meg. Ez a korlátozás azonban különböző mértékben érvényesül az egyes változatokban, jelentős eltolódást eredményezve a szerkezetek előfordulási arányában.

A kisebb dialektusok áttekintésére azért volt szükség, mert pontos besorolásuk némileg vitatott. A W dialektusról egyrészt azt olvashatjuk, hogy tulajdonképpen közép-egyiptomi erős fajúmi hatással (Kahle 1954: 224-227), a szövegkiadó véleménye szerint azonban közelebb áll a klasszikus fajúmihoz (Husselman 1962: 11). Morfoszintaxisát tekintve úgy tűnik, mégis inkább a közép-egyiptomival mutat szoros rokonságot, és most ezt támasztaná alá az *nte-* szerkezetek feltűnő hiányát mutató birtokos szerkezeti eloszlás is.²² Feldolgozásra vár még az ún. V4 dialektus, amely a P. Mich. 3520 jelzetű kézirat nyelvváltozata (Schenke – Kasser 2003). Erről a dialektusról azt tudjuk, hogy a fajúmi nagyon közeli rokona, de jelentős olyan vonást is mutat, amely a száidi hatásának tudható be.

A száidi és a bohairi nyelvjárás a birtokos rendszerek disztribúciójának két alapvetően eltérő rendszerét testesíti meg. Az ún. közép-egyiptomi dialektuscsoport tisztázásához nagymértékben hozzájárulhat az itt vázolt kutatások folytatása. Elképzelhető, hogy a kisebb változatok végül majd egy (S) M W V4 F4 (B4) dialektus-kontinuumba rendezhetők. Mindenesetre egyetértek Wolf-Peter Funk meglátásával, hogy helyesírási rendszerek összehasonlítása nem fogadható el elsődleges kritériumnak a kopt dialektológiában (Kasser 1990: 142-143, Funk 1988), míg a részletekbe menő morfoszintaktikai kutatások új megvilágításba helyezhetik az adatokat – ahogy arra jelen tanulmány is kísérletet tett.

²¹ Az egyik nőnemű, a másik többes számú birtokkal: *ti-... n-...* (8,41) és *ni-... n-...* (10,1). Megjegyzendő, hogy a *pi-* determináns sor funkciója a W dialektushoz közel álló közép-egyiptomi dialektusban még nem tisztázott. Bár látszólag nem fordul elő birtokosban, abszolút használata sem a száidi, sem a bohairi rendszernek nem felel meg.

²² Maga Husselman (1962) is alapos kollációt végzett az L5 és B4 dialektusban írt kéziratokkal, de főleg a lexikális különbségekre, illetve néhány mondattani jelenségre koncentrált, és nem fordított figyelmet a főnévi kifejezésekre.

Hivatkozások

- Aziz S. Atiya (ed.) 1991. *The Coptic Encyclopedia*. Vol. 8. New York: Macmillan
- Borghouts, Jan F. 1980. Late Egyptian Precursors of Coptic 'genitival' ⲛⲧⲉ–/ⲛⲧⲁ=, *Studien zur Altägyptischen Kultur* 8. 65-78.
- Boud'hors, Anne 1998. *Catalogue des fragments coptes de la Bibliothèque Nationale et Universitaire de Strasbourg. I. Fragments Bibliques*. CSCO 571 (Subsidia 99) Peeters. Leuven.
- Böhlig, Alexander 1958. *Der achmimische Proverbientext nach Ms. Berol. orient. oct. 987*. Teil I: Text und Rekonstruktion der sahidischen Vorlage. München: Verlag Robert Lerche
- Crum, Walter E. 1939. *A Coptic Dictionary*. Clarendon Press. Oxford.
- Crum, Walter E. – F. G. Kenyon 1900. Two Chapters of Saint John in Greek and Middle Egyptian. *Journal of Theological Studies* 1. 415-433.
- Depuydt, Leo 1985. The double definite article in Bohairic. *Enchoria* 13. 51-63
- Depuydt, Leo 2010. The Double Genitive Particle in Latest Late Egyptian, Demotic, and Coptic. *Revue d'Égyptologie* 61. 43-75.
- Diebner, Bernd Jørg J. – Rodolphe Kasser (eds) 1989. *Hamburger Papyrus Bil. 1. Die alttestamentlichen Texte des Papyrus Bilinguis I. der Staats- und Universitätsbibliothek Hamburg*. Cahiers d'Orientalisme 18. Cramer. Genève.
- Egedi Barbara 2005. Genitive constructions in Coptic. In: É. Kiss Katalin (ed.): *Universal Grammar in the Reconstruction of Ancient Languages*. Studies in Generative Grammar 83. Mouton de Gruyter. Berlin – New York. 137-159.
- Egedi Barbara 2010a. Possessive Constructions in Egyptian and Coptic. Distribution, definiteness, and the construct state phenomenon. *Zeitschrift für Ägyptische Sprache und Altertumskunde* 137. 1-12
- Egedi Barbara 2010b. Kopt szintaxis és a görög igék átvételi morfológiája. In: É. Kiss Katalin – Hegedüs Attila (szerk.): *Nyelvelmélet és kontaktológia*. PPKE BTK Elméleti Nyelvészeti Tanszék – Magyar Nyelvészeti Tanszék. Piliscsaba. 33-48.
- Funk, Wolf-Peter 1988. Dialects wanting homes: a numerical approach to the early varieties of Coptic. In: Fisiak, J. (ed.): *Historical Dialectology: Regional and Social*. Trends in Linguistics Studies and Monographs 37. Mouton de Gruyter. 149-192.
- Funk, Wolf-Peter 1991. Dialects, morphology of Coptic. In: Aziz S. Atiya (ed.): *The Coptic Encyclopedia*. Vol. 8. Macmillan. New York. 101-108.
- Gardner, Iain – Anthony Alcock – Wolf-Peter Funk (eds.) 1999. *Coptic Documentary Texts from Kellis*. Vol. I: *P. Kell. V (P. Kell. Copt. 10-52; O. Kell. Copt. 1-2.)* Dakhleh Oasis Project Monograph 9. Oxbow Books. Oxford.
- Hasznos Andrea 2009. *Graeco-coptica: Greek and Coptic Clause Patterns*. Doktori értekezés. ELTE BTK. Budapest.
- Horner, G. (ed.) 1911. *The Coptic Version of the New Testament in the Southern Dialect Otherwise Called Sahidic and Thebaic*. Vol. III. Clarendon Press. Oxford.
- Horner, G. (ed.) 1898. *The Coptic Version of the New Testament in the Northern Dialect Otherwise Called Memphitic and Bohairic*. Vol. II. Clarendon Press. Oxford.
- Husselman, Elinor Mullett 1962. *The Gospel of John in Fayumic Coptic* (P. Mich. Inv. 3521) Ann Arbor, Michigan.
- Kahle, Paul E. 1954. *Bala'izah. Coptic Texts from from Deir el-Bala'izah in Upper Egypt*. Oxford University Press. London.
- Kasser, Rodolphe 1958. *Papyrus Bodmer III. Evangile de Jean et Genese I-IV,2 bohairique* CSCO 177-178. Louvain.
- Kasser, Rodolphe 1960. *Papyrus Bodmer VI. Livre des Proverbes*. CSCO 194-195. Louvain.

- Kasser, Rodolphe 1973. Les dialectes Coptes. *Bulletin de l'Institut Français d'Archéologie Orientale* 73. 71-101.
- Kasser, Rodolphe 1981. Prolégomènes à un essai de classification systématique des dialectes et subdialectes coptes selon les critères de la phonétique, III. Systèmes orthographiques et catégories dialectales. *Muséon* 94. 87-148.
- Kasser, Rodolphe 1990. A standard system of sigla for referring to the dialects of Coptic. *Journal of Coptic Studies* 1: 141-151.
- Kasser, Rodolphe 1991. Dialects, grouping and major groups of. In: Aziz S. Atiya (ed.): *The Coptic Encyclopedia*. Vol. 8. Macmillan. New York. 97-101.
- Kasser, Rodolphe 1992. Le Pap. Vat. Copto 9, codex des petits prophètes (note préliminaire sur la variété subdialectale B74 de ce témoin «bohairique ancien», IVe S.) In: Rassart-Debergh, Marguerite – Julien Ries (eds.): *Actes du IVe Congrès Copte. Louvain-la-Neuve, 5-10 Septembre 1988*. Université Catholique de Louvain, Institut Orientaliste. Louvain-la-Neuve. Vol II. 64-73.
- Kasser, Rodolphe – Hans Quecke – Nathalie Bosson 1992. Le second chapitre d'Aggée en bohairique B74. *Orientalia* 61. 169-204.
- Koptjevskaja-Tamm, Maria 2001. Adnominal possession. In: Haspelmath, Martin et al. (ed.) *Language Typology and Language Universals*. Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft. Band 20.2. Walter de Gruyter. Berlin – New York. 960-970.
- Layton, Bentley 2000. *A Coptic Grammar with Chrestomathy and Glossary. Sahidic Dialect*. Harrassowitz. Wiesbaden. (2. jav. kiadás: 2004)
- Löbner, Sebastian 2011. Concept Types and Determination. *Journal of Semantics* 28. 1-55
- Lucas Christopher 2011. Form-function mismatches in (formally) definite English noun phrases. Towards a diachronic account. In: Sleeman, P. – H. Perridon (ed.) *The Noun Phrase in Romance and Germanic: Structure, Variation and Change*. John Benjamins. Amsterdam. 159-174.
- Mallon, Alexis 1907. *Grammaire copte avec bibliographie, chrestomathie et vocabulaire*. 2. ed. Imprimerie Catholique. Beyrouth.
- Nagel, Peter 1991. Akhmimic. In: Aziz S. Atiya (ed.): *The Coptic Encyclopedia*. Vol. 8. Macmillan. New York. 19-27.
- Orlandi, Tito 1974. *Papiri della Università degli Studi di Milano (P. Mil. Copti)*. Vol. 5. *Lettere di San Paolo in copto-ossirinchita*. Edizione, commento a indici di Tito Orlandi. Contributo linguistiche di Hans Quecke. La Goliardica. Milano.
- Polotsky, Hans J. 1968. The 'Weak' Plural Article in Bohairic. *Journal of Egyptian Archaeology* 54. 243-245.
- Quecke Hans 1984. *Das Johannesevangelium säidisch. Text der Handschrift PPalau Rib. Inv.-Nr. 183 mit den Varianten der Handschriften 813 und 814 der Chester Beatty Library und der Handschrift M 569*. Papyrologica Castroctaviana. Roma.
- Reintges, Chris 2004. *Coptic Egyptian (Sahidic Dialect) A learner's grammar*. Afrikawissenschaftliche Lehrbücher 15. Rüdiger Köppe Verlag. Köln.
- Rösch, Friedrich 1909. *Vorbemerkungen zu einer Grammatik der achmimischen Mundart*. Inaugural-Dissertation. Schlesier & Schweikhardt. Strassburg.
- Satzinger, Helmut 1992. On Definiteness of Coptic Noun. In: Rassart-Debergh, M. – J. Ries (eds.) *Actes du IVe Congrès Copte. Louvain-la-Neuve, 5-10 Septembre 1988*. Université Catholique de Louvain, Institut Orientaliste. Louvain-la-Neuve. Vol II. 74-78.
- Schenke, Hans-Martin 1981. *Das Matthäus-Evangelium im mittelägyptischen Dialekt des Koptiscen (Codex Scheide)*. TU 127. Berlin
- Schenke, Hans-Martin 2001. *Das Matthäus-Evangelium im mittelägyptischen Dialekt des Koptiscen (Codex Schøyen)*. Hermes Publishing. Oslo.

- Schenke, Hans-Martin – Rodolphe Kasser (Hrsg.) 2003. *Papyrus Michigan 3520 und 6868(a). Ecclesiastes, Erster Johannesbrief und Zweiter Petrusbrief im fayumischen Dialekt*. TU 151. Walter de Gruyter. Berlin – New York.
- Shisha-Halevy, Ariel 1983. “Middle Egyptian” Gleanings: Grammatical Notes on the “Middle Egyptian” Text of Matthew. *Chronique d’Égypte* 58. 311-329.
- Shisha-Halevy, Ariel 1986. *Coptic Grammatical Categories. Structural Studies in the Syntax of Shenoutean Sahidic*. Analecta Orientalia 53. Pontificium Institutum Biblicum. Rome.
- Shisha-Halevy, Ariel 1994. Pluridimensional Oppositions: Three Case Studies in Scripture (Pentateuch) Bohairic. In: Giversen S. at al. (eds.): *Coptology: Past, Present and Future., Studies in Honour of Rodolphe Kasser*. OLA 61. Peeters. Leuven. 225-247.
- Shisha-Halevy, Ariel 2007. *Topics in Coptic Syntax: Structural Studies in the Bohairic Dialect*. OLA 160. Peeters. Leuven.
- Stern, Ludwig 1880. *Koptische Grammatik*. T. O. Weigel Verlag. Leipzig.
- Thompson, Herbert 1924. *The Gospel of St. John According to the Earliest Coptic Manuscript*. British School of Archaeology in Egypt/Bernard Quaritch. London.
- Till, Walter C. 1928. *Achmimisch-koptische Grammatik mit Chrestomathie und Wörterbuch*. J. C. Hinrichs’sche Buchhandlung. Leipzig.
- Till, Walter C. 1930. *Koptische Chrestomathie für den fayumischen Dialekt, mit grammatischer Skizze und Anmerkungen*. Wien
- Till, Walter C. 1931. *Koptische Dialektgrammatik*. C. H. Beck. München.
- Till, Walter C. 1961a. *Koptische Grammatik (Säidischer Dialekt)*. 2. Aufl. VEB Enzyklopädie Verlag. Leipzig.
- Till, Walter C. 1961b. *Koptische Dialektgrammatik*. 2. Aufl. C. H. Beck. München.
- Vergote, Jozef. 1973. *Grammaire Copte*. Ia. *Introduction, Phonétique et phonologie, morphologie synthématique (structure des sémantèmes) Partie synchronique*. Peeters. Louvain.
- Worrell, William H. 1943. *Coptic sounds*. University of Michigan Studies, Humanistic Series 26. University of Michigan Press. Ann Arbor.

Egedi Barbara
 MTA Nyelvtudományi Intézet
 egedib@yahoo.com